

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

САМОРОДОВ АРТЕМ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343.9

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ
ПОВНОВАЖЕНЬ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ
У ГАЛУЗІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

12.00.06 «Земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Гетьман Анатолій Павлович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, проректор з наукової роботи, дійсний член (академік) НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Носік Володимир Васильович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету, член-кореспондент НАПрН України;

кандидат юридичних наук **Савчук Олена Олександрівна**, Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України, науковий співробітник.

Захист відбудеться «31» травня 2018 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «27» квітня 2018 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Р. Дашковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дослідження проблематики повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин на нинішньому етапі формування України як правової, демократичної, соціальної держави, розбудови її інститутів набуває все більшої актуальності. В умовах сьогодення забезпечення державою основних прав і свобод людини і громадянина визначає основну мету і завдання діяльності місцевих державних адміністрацій при реалізації своїх повноважень, у тому числі в галузі земельних відносин.

Реформування системи державного апарату потребує детального вивчення повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин з метою усунення прогалин та подолання колізій у чинному законодавстві України, що регулює повноваження місцевих державних адміністрацій щодо розпорядження землями державної власності, викупу земельних ділянок для суспільних потреб, участі у розробленні й забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель, підготовки висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок, координації здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель, підготовки висновків щодо встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст, а також координації діяльності державних органів земельних ресурсів.

Дослідження повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин сучасною правовою наукою характеризується множинністю підходів до розуміння сутності зазначеного явища, відсутністю чіткої характеристики його складових та суперечливістю поглядів на визначення кола повноважень, з яких воно складається.

Теоретичною основою дисертації стали праці таких відомих вітчизняних і зарубіжних учених-правознавців, як Г. А. Аксеньонка, С. С. Алексєєва, В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Г. І. Балюк, Т. В. Вовка, А. П. Гетьмана, В. К. Григор'єва, В. М. Єрмоленка, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленка, Т. Г. Ковальчук, М. В. Краснової, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошниченка, В. В. Носіка, О. О. Савчук, А. К. Соколової, В. Д. Швеця, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та ін.

Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, дозволяє дійти висновку, що вони знаходяться на стадії активного реформування. Найбільш дослідженими є питання визначення зазначених повноважень, розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин.

Проте у вітчизняній науці наразі залишаються невирішеними питання юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, кримінальної) державних службовців місцевих державних адміністрацій за вчинення земельних та екологічних правопорушень. Окрім цього, результати аналізу чинного законодавства дозволяють зробити висновок про необхідність його вдосконалення та гармонізації в частині, що регулює повноваження місцевих державних адміністрацій, з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина при реалізації права на землю та екологічну безпеку в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільових комплексних програм «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (номер державної реєстрації 0111U000962) і «Проблеми вдосконалення правового регулювання користування природними ресурсами та комплексами в Україні» (номер державної реєстрації 0116U006161).

Тему дисертації затверджено вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» 23 грудня 2011р., протокол № 4.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка комплексного теоретичного підходу до розуміння правового регулювання розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, а також підготовка висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок, координації здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель, встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст, а також координації діяльності державних органів земельних ресурсів.

Для досягнення вказаної мети було поставлено такі завдання:

- проаналізувати підходи до визначення повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі земельних відносин;
- розкрити структуру повноважень місцевих державних адміністрацій у даній галузі;
- охарактеризувати повноваження місцевих державних адміністрацій щодо розпорядження землями державної власності та участі у розробленні й забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель, а також щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб і підготовки відповідних висновків;
- визначити поняття юридичної відповідальності державних службовців місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин;
- визначити види юридичної відповідальності державних службовців місцевих державних адміністрацій за вчинення земельних та екологічних

правопорушень.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації повноважень місцевих державних адміністрацій у земельно-правовій сфері.

Предметом дослідження є правове регулювання розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система філософсько-світоглядних, загально- і спеціальнонаукових методів, що застосовуються для вирішення поставлених завдань дослідження та досягнення його мети. За допомогою логічного методу проаналізовано відмінності між повноваженнями місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин. Системний метод дозволив відобразити зв'язок між діяльністю районних та обласних місцевих державних адміністрацій як структурних елементів однієї системи державного апарату. За допомогою синергетичного методу визначається міждисциплінарний характер юридичної відповідальності державних службовців місцевих державних адміністрацій як складного міжгалузевого явища. Для досягнення поставленої мети роботи застосовуються й інші методи наукового дослідження.

Дисертаційна робота виконана на засадах методологічного плюралізму. Теоретичне підґрунтя роботи становлять наукові праці фахівців у галузях земельного, адміністративного, кримінального, трудового права, теорії держави та права. Емпіричною базою дослідження є законодавство України, міжнародно-правові документи, довідкові та аналітичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним науковим дослідженням теоретичних і практичних проблем правового регулювання розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, яке спрямоване на вдосконалення чинного законодавства у даній сфері. Основний зміст одержаних результатів, які мають наукову новизну і виносяться на захист, конкретизується в таких положеннях:

уперше:

– запропоновано науково обґрунтоване визначення поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у галузі охорони і використання земель посадовими особами місцевих державних адміністрацій, що полягає в покаранні посадової особи, яка вчинила порушення земельного законодавства у вигляді настання несприятливих наслідків особистого, організаційного або майнового характеру, що закріплені в санкціях правових норм і застосовуються в певній процесуальній формі;

– визначено розбіжність між повноваженнями органів виконавчої

влади в галузі земельних відносин через відмінність їх ознак, особливостей формування та здійснення своїх функцій; це дозволяє зробити висновок, що саме обсяг та характер компетенції органів виконавчої влади є основними чинниками для розмежування повноважень цих органів у галузі земельних відносин;

– обґрунтовано загальнотеоретичну класифікацію повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, які можна поділити на повноваження щодо: розпорядження землями державної власності; викупу земельних ділянок для суспільних потреб; участі у розробленні, забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель; підготовки висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок; координації здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель; підготовки висновків щодо встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст; координації діяльності державних органів земельних ресурсів;

удосконалено:

– положення щодо екологічного аспекту розв'язання проблеми розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин, який полягає в науковому обґрунтуванні розмежування цих повноважень з урахуванням належного забезпечення на всій території держави екологічної безпеки, відтворенні землі в її нерозривному зв'язку з природним середовищем та охороні навколишнього природного середовища з метою реалізації інтересів суспільства й підтримання сталого економічного розвитку й екологічної рівноваги в державі та в окремих її регіонах;

– підхід до визначення екологічних функцій місцевих державних адміністрацій, які слід розглядати як основні напрями та види їхньої діяльності з виконання завдань центральної влади щодо забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на регіональному рівні, які мають державний характер, а також щодо здійснення делегованих органами місцевого самоврядування повноважень у межах чинного законодавства;

набули подальшого розвитку:

– поняття повноважень місцевої державної адміністрації, які слід розуміти як покладені на неї державою та закріплені на законодавчому рівні зобов'язання щодо впливу на певні суспільні відносини, тобто певні напрями діяльності самої держави в особі місцевої державної адміністрації;

– визначення щодо розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин, під яким розуміється науково обґрунтований та законодавчо врегульований розподіл організаційно-

правових заходів щодо здійснення функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації пропозиції та висновки можуть бути використані: у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вивчення й удосконалення повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, а також при дослідженні повноважень місцевих державних адміністрацій та інших органів виконавчої влади, юридичної відповідальності посадових осіб тощо; у сфері правотворчості та правозастосування – для вдосконалення існуючої системи юридичних актів, які регулюють механізм взаємодії місцевих державних адміністрацій з іншими органами державної влади, законодавчого закріплення нових повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельного права, при розробці нормативно-правових актів щодо розмежування земель державної та комунальної власності; у навчальному процесі – при підготовці підручників, навчально-методичних посібників і навчальних програм, викладанні курсів земельного, адміністративного та кримінального права.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи були представлені автором на науково-практичних конференціях, круглих столах, серед яких: Наукова конференція «Наука – XXI століття» (м. Київ, 9-10 жовтня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Юриспруденція: актуальні проблеми теорії і практики» (м. Львів, 5-6 жовтня 2012 р.); Науково-практична конференція «Публічне управління в Україні: стратегія реформ» (м. Харків, 28 вересня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Публічне управління у забезпеченні сталого розвитку країни» (м. Харків, 24 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, знайшли відображення у шести статтях у фахових наукових виданнях України, одній статті у науковому періодичному виданні іншої держави і тезах чотирьох доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації зумовлена предметом, метою та завданнями дослідження, логікою і послідовністю розкриття теми й викладення результатів. Вона складається із вступу, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації – 206 сторінок, із них основного тексту – 187 сторінок, кількість використаних джерел – 185 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено стан наукової розробки проблеми, з'ясовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо їх апробації та публікації.

Розділ 1 «Загальне поняття повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин» складається з двох підрозділів, в яких здійснено комплексне дослідження поняття повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин у цілому та його структурних елементів зокрема, формування концепції їх земельних повноважень у вимірі їх компетенції загалом.

У *підрозділі 1.1 «Правові засади державного регулювання земельних відносин в Україні»* досліджено підходи до визначення повноважень місцевих державних адміністрацій, висвітлюються погляди науковців на взаємозв'язок і взаємовплив прав громадян на земельну ділянку та обов'язки державних адміністрацій щодо розпорядження такими земельними ділянками.

Зазначено, що правові питання розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин перебувають у безпосередній сфері досліджень еколого-правової науки. Екологічний аспект розв'язання вказаної проблеми вбачається в науковому обґрунтуванні розмежування цих повноважень з урахуванням належного забезпечення на всій території держави екологічної безпеки, відтворення землі в її нерозривному зв'язку з природним середовищем, охорони навколишнього природного середовища з метою реалізації інтересів суспільства та підтримання сталого економічного розвитку, екологічної рівноваги в державі та в окремих її регіонах.

Наголошено на особливостях правового статусу місцевих державних адміністрацій, оскільки в ньому певним чином поєднуються повноваження державного органу загальної та спеціальної компетенції. Повноваження спеціальної компетенції, зокрема, здійснюють структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, до відання яких віднесено питання галузевого чи функціонального управління на відповідній території (наприклад, управління охорони здоров'я, фінансове управління тощо).

Критерієм розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій та інших органів державної влади в галузі земельних відносин є місце та роль цих органів у системі органів державної влади. Зовсім за іншим критерієм, з урахуванням їх різної правової природи, здійснюється розмежування цих повноважень у галузі земельних відносин, в основу якого покладено розмежування земель на землі державної та землі комунальної власності.

Підрозділ 1.2 «Розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин» присвячено дослідженню основних повноважень районних і обласних місцевих державних адміністрацій та їх характеристик.

Наголошено на необхідності підвищення ефективності контрольно-наглядових функцій обласних державних адміністрацій за додержанням Конституції і законів та посилення у діяльності районних державних адміністрацій значення розпорядчо-виконавчих функцій. Місцеві державні адміністрації є єдиначальними органами виконавчої влади загальної компетенції, що уособлюється головами місцевих державних адміністрацій. Районні державні адміністрації організуються з урахуванням того, що функції голів цих адміністрацій за своїм змістом не мають ознак політичної діяльності.

Розмежування повноважень районних та обласних державних адміністрацій у галузі земельних відносин слід розуміти як розподіл контрольно-наглядових і виконавчо-розпорядчих функцій місцевих державних адміністрацій з управління використанням та охороною такого природного ресурсу, як земля.

За межами населених пунктів території районної та обласної державної адміністрації, на яких вони передають земельні ділянки із земель державної власності у власність або користування, можуть збігатись у межах одного адміністративного району. Тому критеріями розмежування повноважень районних та обласних державних адміністрацій щодо передачі земельних ділянок у власність або користування є кількість мешканців населеного пункту – у разі передачі земельних ділянок із земель державної власності у межах населених пунктів, або потреби, для задоволення яких земельні ділянки передаються у власність або користування – у разі передачі земельних ділянок із земель державної власності за межами населених пунктів.

Розділ 2 «Характеристика повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню повноважень місцевих державних адміністрацій щодо розпорядження землями державної власності, їх викупу для суспільних потреб, підготовки висновків щодо їх надання або вилучення (викупу), встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст, а також координації здійснення землеустрою, державного контролю за використанням і охороною земель та координації діяльності державних органів земельних ресурсів.

У підрозділі 2.1 «Розпорядження землями державної власності та участь у розробленні й забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель» зазначено, що розмежування земель державної та комунальної власності розпочалося з прийняттям Земельного кодексу України у 2001 р. і наразі не завершилося.

Підкреслюється, що органи місцевого самоврядування мають право розпоряджатися землями державної й комунальної власності в межах населених пунктів, органи виконавчої влади – за їх межами. Критерієм розмежування повноважень між ними є місце розташування земельної ділянки, а не право власності на неї (державна або комунальна), у зв'язку з чим виникають земельні ділянки, право розпорядження якими належить як органам виконавчої влади, так і органам місцевого самоврядування.

Досліджено порядок та умови участі місцевих державних адміністрацій у розробленні, забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель. Акцентовано увагу на тому, що місцеві державні адміністрації мають земельні повноваження відповідно до чинного законодавства. Проте для них законодавчо не встановлено порядок здійснення контролю, не визначено перелік осіб, які є відповідальними за цю роботу, а також не визначено їх повноваження та обов'язки, що в цілому гальмує процес здійснення державного земельного контролю на місцях.

Обґрунтовано, що місцеві державні адміністрації при розробленні й забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель повинні керуватися загальними принципами державної політики у сфері охорони земель, до яких відносять: забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу; пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва; відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель; нормування і планомірне обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси; поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель; публічність у вирішенні питань охорони земель, цільове використання коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів на охорону земель.

У підрозділі 2.2 «Викуп земельних ділянок для суспільних потреб, підготовка висновків щодо їх надання або вилучення (викупу), встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст» визначається, що вилучення земельних ділянок місцевими державними адміністраціями для суспільних потреб здійснюється шляхом видання розпорядження їх головою. При цьому даний акт державної влади є актом індивідуальної дії й не носить нормативного характеру. Обласні державні адміністрації приймають рішення про викуп земельних ділянок для суспільних потреб, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, якщо передбачається місце розташування об'єкта на території двох або більше районів, а районна державна адміністрація приймає рішення, якщо передбачається місце розташування об'єкта в межах території району.

Зазначено, що реалізація повноваження місцевих державних

адміністрації з підготовки висновків щодо надання земельних ділянок покладається на структурні підрозділи районних, обласних та Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері містобудування та архітектури, охорони навколишнього природного середовища та охорони культурної спадщини. Правове регулювання підготовки таких висновків місцевими державними адміністраціями здійснюється сукупністю норм, що регулюють як матеріальні, так і процесуальні відносини, які виступають як самостійна, однорідна частина земельних відносин; норми, що їх регулюють, складають окремих правовий підінститут, а підстави надання такого висновку складаються із сукупності взаємопов'язаних між собою правомірних дій.

Аналіз порядку та умов участі місцевих державних адміністрацій у підготовці висновків зі встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст дозволяє дійти висновку, що відсутність в Україні спеціального закону з регулювання адміністративно-територіального устрою держави унеможливує виконання цих функцій місцевими державними адміністраціями. Вітчизняне законодавство не передбачає особливих вимог до змісту, форми, порядку розробки та затвердження техніко-економічних обґрунтувань розвитку, відповідно до яких повинні розроблятися відповідні землевпорядні проекти. Здійснення зазначених повноважень місцевих державних адміністрацій спрямовано саме на виконання функцій управління та державного регулювання у галузі земельного права.

У підрозділі 2.3 «Координація здійснення землеустрою і державного контролю за використанням й охороною земель та діяльністю державних органів земельних ресурсів» зазначено, що повноваження місцевих державних адміністрацій щодо координації здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель можна розглядати в межах земельного права як функцію державного управління та як підінститут земельного права.

Реалізація функції держави з управління землями в Україні виявляється, зокрема, у повноваженнях місцевих державних адміністрацій щодо координації здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель. Мета координації полягає у здійсненні державної політики, спрямованої на збалансоване забезпечення потреб населення і галузей економіки у земельних ресурсах, раціональне використання та охорону земель, захист їх від виснаження, деградації, забруднення, збереження ландшафтного й біологічного різноманіття та створення екологічно безпечних умов проживання населення і провадження господарської діяльності. Основними цілями реалізації повноважень місцевих державних адміністрацій з координації є забезпечення пріоритету вимог екобезпеки в процесі використання земель, раціональне розміщення та оптимальне забезпечення земельними ресурсами виробничих сил, гармонійне поєднання господарської діяльності з охороною довкілля, захист ґрунтів від

ерозії та створення на цій основі умов для зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з метою зміцнення продовольчої безпеки країни. Місцеві державні адміністрації при реалізації повноважень щодо координації здійснення землеустрою повинні керуватися загальними принципами землеустрою в Україні.

Зазначено, що необхідною умовою вдосконалення комплексу земельно-правових відносин щодо здійснення координації є реформування нормативно-правової основи здійснення такої діяльності. Правові норми, що регулюють земельні відносини між місцевими державними адміністраціями та державними органами земельних відносин носять загальний характер, а спеціальні норми, що мали б детально регулювати цю взаємодію, наразі відсутні.

Наголошено, що координація діяльності державних органів земельних ресурсів місцевими державними адміністраціями є сукупністю послідовно виконуваних і пов'язаних між собою дій державних службовців, здійснюваних у порядку, встановленому законом, і спрямовані на організацію виконання державними органами земельних ресурсів функцій, покладених на них чинним законодавством.

Розділ 3 «Відповідальність державних службовців місцевих державних адміністрацій за невиконання чи неналежне виконання повноважень у галузі земельних відносин» присвячено вивченню питання відповідальності державних службовців місцевих державних адміністрацій за вчинення правопорушень, пов'язаних з земельними правовідносинами та які вчиняються у зв'язку з виконанням обов'язків, покладених на них чинним законодавством.

У підрозділі 3.1 «Дисциплінарна відповідальність державних службовців» зазначено, що право громадян на звернення до місцевих державних адміністрацій з метою реалізації своїх прав на землю містить конституційний аспект і забезпечує належне розуміння та ефективне вирішення завдань, що стоять перед державою і суспільством у галузі земельного права.

Проте існують проблемні питання у сфері реалізації повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, подолання яких вимагає здійснення організаційних заходів, посилення ресурсного забезпечення, підготовки кадрів, а головне – побудови ефективного інституту відповідальності за здійснення земельного правопорушення. У багатьох ситуаціях доступу громадян до адміністративних послуг і можливості реалізації земельних прав перешкоджають бюрократизм, погана організація праці. Одним з методів подолання зазначених проблем є наявність ефективного механізму притягнення посадових осіб місцевих державних адміністрацій до дисциплінарної відповідальності.

Обґрунтовано, що у разі порушення працівником місцевої державної

адміністрації трудової дисципліни при виконанні своїх повноважень можуть бути застосовані такі заходи дисциплінарного впливу, як догана, звільнення, попередження про неповну службову відповідність, затримка до одного року в присвоєнні чергового рангу або призначенні на вищу посаду.

Зауважується, що дисциплінарна відповідальність державних службовців місцевих державних адміністрацій за невиконання чи неналежне виконання повноважень у галузі земельних відносин є однією з основних правових форм впливу на порушників трудової дисципліни за правопорушення в галузі охорони та використання земель, певний обов'язок працівника місцевої державної адміністрації зазнавати накладення на нього дисциплінарного стягнення, необхідність відповідати перед державою за скоєний дисциплінарний проступок і понести ті заходи впливу, які вказані в дисциплінарних санкціях. Крім того, для них передбачена спеціальна дисциплінарна відповідальність, встановлення якої зумовлено специфікою трудових функцій, виконуваних такими працівниками. Вона передбачає низку більш суворих у порівнянні із загальною дисциплінарною відповідальністю заходів стягнення, а також у деяких випадках розширює поняття дисциплінарного проступку.

У підрозділі 3.2 *«Адміністративна відповідальність державних службовців»* відзначено, що важливою обставиною, яка зумовлює необхідність глибокого аналізу адміністративної відповідальності посадових осіб місцевих державних адміністрацій, є кардинальний перегляд чинного законодавства України. У результаті теоретичного аналізу загальних уявлень про поняття юридичної відповідальності, а також викладених у науковій літературі різних суджень про поняття юридичної відповідальності за земельні правопорушення, адміністративну юридичну відповідальність визначено як обов'язок посадової особи місцевої державної адміністрації, яка вчинила порушення земельного законодавства, зазнавати несприятливих наслідків особистого, організаційного або майнового характеру, які закріплені в санкціях правових норм і застосовуються в певній процесуальній формі.

Акцентується увага на тому, що накладення штрафів та інших видів адміністративних стягнень не звільняє винних осіб від усунення допущених порушень. Підставою скасування судами постанов контролюючих органів про притягнення до адміністративної відповідальності за земельні правопорушення часто виявляється недотримання процесуального порядку.

За вчинення посадовими особами місцевих державних адміністрацій адміністративних земельних правопорушень можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення: попередження, штраф, конфіскація знаряддя вчинення або безпосереднього об'єкта адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські та виправні роботи, а також адміністративний арешт.

Справи про адміністративні земельні правопорушення розглядаються районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених Земельним кодексом України, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами та Верховним Судом, органами внутрішніх справ, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на це Кодексом України про адміністративні правопорушення.

У підрозділі 3.3 «Кримінальна відповідальність державних службовців» досліджено порядок та умови притягнення посадових осіб та державних службовців місцевих державних адміністрацій до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин.

До кримінальної відповідальності службовці місцевих державних адміністрацій можуть бути притягнуті лише в тому випадку, якщо за порушення земельного та іншого законодавства передбачена така відповідальність у Кримінальному кодексі України. Сфера кримінальної відповідальності у більшості випадків звужена за рахунок використання ознаки суб'єкта злочину (посадова особа, на яку покладено спеціальні обов'язки), з об'єктивної сторони виділяються як дії, так і бездіяльність. Законодавці частіше використовують матеріальний склад злочинів. Суб'єктивна сторона – умисна вина.

Велику суспільну небезпеку становлять діяння щодо вчинення незаконних операцій із землею (продаж господарюючим суб'єктам земель сільськогосподарського призначення, вчинення незаконної угоди щодо землі шляхом фальсифікації документів, необхідних для купівлі-продажу земельної ділянки, тощо). Незаконні земельні угоди можуть укладатися також для набрання законного характеру володіння земельною ділянкою, що одержана злочинним шляхом. Збиток від таких угод з урахуванням невідшкодування сільськогосподарських втрат, псування ґрунту, надання площ без проведення аукціонних торгів та інших обставин буває досить вагомим.

Земельний кодекс України містить перелік поведінки винних осіб, за яку настає як цивільна й адміністративна відповідальність, так і кримінальна, не виокремлюючи, за які саме діяння настає остання. Вбачається, що непередбачення процедури притягнення державних службовців місцевих державних адміністрацій до кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з порушенням земельного правопорядку, є упущенням законодавця, оскільки в сучасних умовах земля часто стає об'єктом злочинних діянь. У зв'язку з цим пропонується встановити кримінальну відповідальність за вчинення незаконних операцій із землею, навмисне заниження розмірів платежів за землю, якщо ці діяння заподіяли значний збиток громадянам, організаціям або державі, чи пов'язані з отриманням неправомірного доходу у великому розмірі.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено й запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні особливостей, специфіки та змісту правового регулювання розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин. Виходячи зі змісту викладених у дисертації теоретичних положень, результатів дослідження сучасних наукових напрацювань, а також аналізу національного законодавства України й зарубіжного досвіду в даній галузі, сформульовано низку висновків, які мають теоретичне і практичне значення.

1. Визначено, що екологічний аспект розв'язання проблеми розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі земельних відносин полягає в науковому обґрунтуванні розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування з урахуванням належного забезпечення на всій території держави екологічної безпеки, відтворення землі в її нерозривному зв'язку з природним середовищем, охорони навколишнього природного середовища з метою реалізації інтересів суспільства та підтримання сталого економічного розвитку, екологічної рівноваги в державі та окремих її регіонах.

2. Повноваження місцевої державної адміністрації визначено, як покладені на неї державою та закріплені на законодавчому рівні зобов'язання щодо впливу на певні суспільні відносини, тобто як певні напрямки діяльності самої держави в особі місцевої державної адміністрації. Важливою особливістю правового статусу місцевих державних адміністрацій є те, що в ньому певним чином поєднуються повноваження державного органу загальної та спеціальної компетенції. Повноваження спеціальної компетенції, зокрема, здійснюють структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, до відання яких віднесено питання галузевого чи функціонального управління на відповідній території (наприклад, управління охорони здоров'я, фінансове управління, тощо). Загальне поняття цих повноважень слід розуміти як види (напрями) діяльності районних та обласних державних адміністрацій із забезпечення на відповідних територіях організації раціонального й ефективного використання та охорони земель.

3. Запропоновано розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин розглядати, як науково обґрунтоване та законодавчо врегульоване, здійснення державою організаційно-правових заходів щодо розподілу функцій органів державної влади, органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин. Розмежування повноважень районних та обласних державних адміністрацій у цій галузі визначено, як розподіл їх контрольно-наглядових і виконавчо-

розпорядчих функцій, які здійснюються виходячи з масштабу їх територіальної діяльності та обсягу компетенції. Основним напрямком розмежування цих повноважень є збільшення в діяльності обласних державних адміністрацій контрольно-наглядових функцій, а в діяльності районних державних адміністрацій – розпорядчо-виконавчих функцій у галузі використання та охорони земель.

4. Наголошено, що вилучення земельних ділянок для суспільних потреб здійснюється на основі розпорядження голови місцевої державної адміністрації, при цьому даний акт державної влади є актом індивідуальної дії й не носить нормативного характеру. Він визначає конкретну земельну ділянку, її межі, площу, цільове призначення та мету використання. Вкуп землі місцевими державними адміністраціями для суспільних потреб є сукупністю послідовних і пов'язаних дій компетентних органів, фізичних та юридичних осіб, що здійснюються в порядку, встановленому законом, які спрямовані на виникнення та припинення в конкретних суб'єктів правовідносин права на конкретну земельну ділянку.

5. Повноваження місцевих державних адміністрацій щодо участі в розробленні, забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель закріплено на законодавчому рівні, але в реальних правових відносинах вони не реалізуються, що свідчить про існування розбіжностей між відносинами, які закріплені в нормах права, та реальними суспільними відносинами.

6. Визначено, що реалізація повноважень місцевих державних адміністрацій з підготовки висновків щодо надання земельних ділянок покладається на структурні підрозділи районних, обласних та Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері містобудування та архітектури, охорони навколишнього природного середовища та охорони культурної спадщини. При підготовці висновків щодо надання або вилучення (випу) земельних ділянок місцевими державними адміністраціями необхідно застосовувати широкий підхід до поняття «клопотання», оскільки до відповідного структурного підрозділу місцевої державної адміністрації подається не лише заява, а й проект землеустрою, що включає в себе план земельної ділянки, а також розміщення об'єктів нерухомого майна, природних ресурсів на земельній ділянці, сукупність нормативно-правових, економічних, технічних документів щодо обґрунтування заходів з використання та охорони земель, які вміщують розрахунки, опис, креслення технічних рішень, кошторис, тощо.

7. Наголошено, що передбачені чинним законодавством повноваження місцевих державних адміністрацій з координації землеустрою та державного контролю за використанням та охороною земель практично не мають механізму реалізації. Термін «координація» не передбачає відносин підпорядкування між суб'єктами, що здійснюють землеустрій та

забезпечують державний контроль за використанням й охороною земель, з одного боку, та місцевими державними адміністраціями – з іншого. Формування системи здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель на всіх рівнях управління має бути одним з основних принципів реформування земельного законодавства та земельних відносин в Україні. Це визначає необхідність законодавчого закріплення додаткових положень щодо реалізації повноважень місцевих державних адміністрацій з координації здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель.

8. Доведено, що правові норми, які регулюють земельні відносини, що складаються між місцевими державними адміністраціями та державними органами земельних відносин, носять загальний характер, а спеціальні норми, що мали б регулювати цю взаємодію, відсутні. Розглядаючи термін «координація» у нерозривному зв'язку з терміном «управління», необхідно враховувати, що між місцевими державними адміністраціями та територіальними органами Держземагенства не передбачені вертикальні відносини підпорядкування один одному, відсутній механізм впливу місцевих державних адміністрацій на територіальні органи Держземагенства та притягнення останніх до юридичної відповідальності. Координацію діяльності державних органів земельних ресурсів місцевими державними адміністраціями визначено, як сукупність послідовно виконуваних і пов'язаних між собою дій державних службовців, що здійснюються в порядку, встановленому законом, і спрямовані на організацію виконання державними органами земельних ресурсів функцій, покладених на них чинним законодавством.

9. Для подолання бюрократизму, поганої організації праці в наданні місцевими державними адміністраціями послуг та можливості реалізації ними земельних прав застосовується притягнення посадових осіб місцевих державних адміністрацій до дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарна відповідальність державних службовців місцевих органів виконавчої влади за невиконання чи неналежне виконання повноважень у галузі земельних відносин є однією з основних правових форм впливу на порушників трудової дисципліни за правопорушення в галузі охорони та використання земель, визначається як певний обов'язок працівника місцевої державної адміністрації зазнавати накладення на нього дисциплінарного стягнення за дисциплінарний проступок, необхідність відповідати перед державою за скоєний дисциплінарний проступок і понести ті заходи впливу, які вказані в дисциплінарних санкціях.

10. Адміністративну відповідальність за правопорушення в галузі охорони та використання земель посадовими особами місцевих державних адміністрацій визначено як обов'язок посадової особи місцевої державної адміністрації, яка вчинила порушення земельного законодавства, зазнавати

несприятливі наслідки особистого, організаційного або майнового характеру, що закріплені в санкціях правових норм і застосовуються у певній процесуальній формі. Адміністративна відповідальність є одним з ефективних заходів правової охорони земель, що спрямований на підтримку порядку землекористування, захист суб'єктивних прав на землю. Вона являє собою систему примусових заходів, що застосовуються до посадових осіб місцевих державних адміністрацій у разі їх неправомірної поведінки як суб'єктів права на землю. Необхідно встановити адміністративну відповідальність посадових осіб органів виконавчої влади, що здійснюють державний контроль у галузі раціонального використання та охорони земель, або органів, які здійснюють земельний контроль, за порушення порядку притягнення до відповідальності осіб, які вчинили земельні правопорушення.

11. Злочини, за які настає кримінальна відповідальність посадових осіб місцевих державних адміністрацій, що скоїли правопорушення у галузі земельного права, запропоновано поділити на три види: порушення повноважень – невиконання (неналежне виконання) повноважень (недбалість, бездіяльність); перевищення повноважень – вчинення службовою особою акту, на який вона не мала законного права, вихід за межі повноважень або недотримання відомих форм, процедур; вчинення акту, що входить до повноважень, але з метою, яку не передбачає закон (зловживання владою або службовим становищем, хабарництво, службове підроблення). Наголошено, що застосування кримінальної відповідальності за порушення вимог норм чинного земельного законодавства потребує подальшого законодавчого вдосконалення існуючих правових норм чинного Земельного кодексу України, законів України, що регулюють земельні відносини, Кримінального кодексу України, інших нормативно-правових актів, що має забезпечити захист законних майнових прав та інтересів землевласників та землекористувачів. Крім того, запропоновано встановити кримінальну відповідальність за вчинення незаконних операцій із землею, навмисне заниження розмірів платежів за землю, якщо це діяння заподіяло значний збиток громадянам, організаціям або державі, або пов'язане з отриманням неправомірного доходу у великому розмірі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Самородов А. С. Правове регулювання повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі земельних відносин щодо розпорядження землями державної власності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 168–175.

2. Самородов А. С. Разграничение полномочий районных и областных государственных администраций в области земельных

отношений в Україні. *Legea si Viata*. 2015. № 12/2. С. 71–74.

3. Самородов А. С. Розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій та інших органів державної влади, місцевого самоврядування в галузі земельних відносин. *Проблеми законності : зб. наук. праць*. 2015. Вип. 129. С. 154–162.

4. Самородов А. С. Місцеві державні адміністрації як суб'єкти земельних відносин. *Проблеми законності : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 133. С. 126–132.

5. Самородов А. С. Щодо питання повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин. *Теорія і практика правознавства : електронне видання*. 2015. Вип. 1 (7). Режим доступу: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/63430/58843>

6. Самородов А. С. Відповідальність посадових осіб місцевих державних адміністрацій за порушення у сфері земельних відносин. *Теорія і практика правознавства : електронне видання*. 2016. Вип. 1 (9). Режим доступу : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/70093/65405>.

7. Самородов А. С. Особливості розмежування повноважень у сфері земельних відносин між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. *Право та інновації : наук. практ. журн.* 2016. № 3 (15). С. 79–86.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

8. Самородов А. С. Повноваження місцевих державних адміністрацій щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб. *Наука – XXI століття : збірка наукових праць*, м. Київ : НАИРИ, 2012. С. 59-62.

9. Самородов А. С. Повноваження місцевих державних адміністрацій щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб. *Юриспруденція: актуальні проблеми теорії і практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 5-6 жовтня 2012 р. : у 2 ч. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. Ч. II. С. 91–94.

10. Самородов А. С. Питання адміністративної відповідальності посадових осіб місцевих державних адміністрацій за земельні правопорушення. *Публічне управління в Україні: стратегія реформ* : зб. тез наук.-практ. конф., 28 вересня 2016 р. Режим доступу <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-3/doc/5/14.pdf>.

11. Самородов А. С. Щодо дисциплінарної відповідальності державних службовців місцевих державних адміністрацій у сфері земельних відносин. *Публічне управління у забезпеченні сталого розвитку країни* : зб. тез наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Харків, 24 листопада 2016 р. Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/4/36.pdf>.

АНОТАЦІЯ

Самородов А. С. Правове регулювання розмежування повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2018.

У дисертаційній роботі розглянуто підходи до визначення повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, визначено поняття юридичної відповідальності державних службовців місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, проаналізовано структуру повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, повноваження місцевих державних адміністрацій щодо розпорядження землями державної власності, викупу земельних ділянок для суспільних потреб, участі в розробленні й забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель, а також підготовки висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок.

Визначено види юридичної відповідальності державних службовців місцевих державних адміністрацій за вчинення земельних та екологічних правопорушень, підходи до визначення матеріальної відповідальності працівника, наголошено на неоднозначності підходів до поняття «юридична відповідальність», її міждисциплінарному характері; з'ясовано основні ознаки договірної матеріальної відповідальності працівника як інституту трудового права та надано їй визначення.

Запропоновано визначення поняття адміністративної юридичної відповідальності за правопорушення в галузі охорони і використання земель посадовими особами місцевих державних адміністрацій, проведено відмінність між повноваженнями органів виконавчої влади в галузі земельних відносин.

Обґрунтовано загальнотеоретичну класифікацію повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин; висновок щодо важливої особливості правового статусу місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин, яка полягає в тому, що поєднуються повноваження державного органу загальної та спеціальної компетенції.

Ключові слова: місцеві державні адміністрації, районні державні адміністрації, обласні державні адміністрації, земельні відносини, дисциплінарна відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, державний службовець, земля, органи виконавчої влади.

АННОТАЦИЯ

Самородов А. С. Правовое регулирование разграничения полномочий местных государственных администраций в области земельных отношений. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 «Земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2018.

В диссертационной работе рассмотрены подходы к определению полномочий местных государственных администраций в сфере земельных отношений, определено понятие юридической ответственности государственных служащих местных государственных администраций в сфере земельных отношений, проанализирована структура полномочий местных государственных администраций в сфере земельных отношений, исследованы полномочия местных государственных администраций по распоряжению землями государственной собственности, выкупу земельных участков для общественных нужд, участие в разработке, обеспечении выполнения общегосударственных и региональных программ по вопросам использования и охраны земель, подготовке заключений о предоставлении или изъятии (выкупе) земельных участков.

Определены виды юридической ответственности государственных служащих местных государственных администраций за совершение земельных и экологических правонарушений.

Проанализированы подходы к определению материальной ответственности работника, акцентировано внимание на неоднозначности подходов к понятию «юридическая ответственность», ее междисциплинарном характере; установлены основные признаки договорной материальной ответственности работника как института трудового права и наведено ее определение.

Предложено определение понятия административной ответственности за правонарушения в сфере охраны и использования земель должностными лицами местных государственных администраций, указано различие между полномочиями органов исполнительной власти в сфере земельных отношений.

Обоснована общетеоретическая классификация полномочий местных государственных администраций в сфере земельных отношений, сделан вывод об особенности правового статуса местных государственных администраций в сфере земельных отношений, которая заключается в том, что полномочия государственного органа общей и специальной компетенции

сочетаются.

Ключевые слова: местные государственные администрации, районные государственные администрации, областные государственные администрации, земельные отношения, дисциплинарная ответственность, уголовная ответственность, административная ответственность, государственный служащий, земля, органы исполнительной власти.

SUMMARY

Samorodov A. S. Legal regulation of separation of powers of local state administrations to regulate land relations. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.06 «Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2018.

In the thesis the author analyzed the approaches to define the powers of local state administrations in land relations; The concept of legal liability of public servants of local state administrations to regulate land relations; analyzed the structure of the authority of local administrations in the sphere of land relations; studied the powers of local governors on disposal of state-owned lands; on land plots for public use; to participate in the formulation, enforcement of national and regional programs on land use and protection; on preparing recommendations on granting or withdrawal (redemption) of land.

The approaches to determining the liability of the employee, stressed the ambiguity of approaches to the concept of "legal responsibility", its interdisciplinary nature; basic features found contractual liability of the employee as an institution of labor law and provided its definition.

The definition of the concept of administrative legal responsibility for offenses in the field of protection and use of land by officials of local state administrations is proposed, the distinction between powers of executive authorities in the field of land relations has been made.

Grounded general theoretical classification authority of local administrations to regulate land relations; opinion on important features of the legal status of local state administrations in the sphere of land relations, which is combined powers of a public authority the general and special competence.

Key words: local administrations, district administrations, regional administrations, land relations and land powers, disciplinary liability, criminal liability, administrative responsibility, civil servant, the land authorities.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук
Суєтнов Є. П.

Підп. до друку 20.04.2018. Формат 60х90 ¹/₁₆
Папір офсетний. Віддрук. на ризографі.
Ум. друк. арк. 0.7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 172

Друкарня ТОВ «ПромАрт»
61023, Україна, м. Харків, вул. Весніна, 12.
Тел. (057) 717-28-80